

NUSAYRİ İNANCININ PİRİ MUHAMMED EL-GARİB VE KİTÂB-I HAKÂYIK

*Sadettin EĞRİ**

ÖZET

Nusayrilik, batınî bir inanç fırkası olarak değerlendirilir. İslâm dininin farklı kollarından olduğu söylenen Nusayriler, gerek inanç ve gerekse tarihi gelişimleri açısından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Nusayrilik; inancı, ziyaretleri, itikadı, törenleri ve edebiyatıyla halk kültürünün önemli zenginliklerinden birini oluşturmaktadır. Alevi-Bektaşî inanç ve kültürü çerçevesinde ele alınan Nusayriler, pek çok bakımdan birbirinden ayrı özellikler göstermektedir. Genellikle Antakya, İskenderun, Adana, Mersin civarında yaşayan Anadolu Nusayrileri, semavî dinlerin farklı anlayışlarının görüldüğü bu yörede örnekleri ve mensupları fazla olmamakla beraber bir edebiyat meydana getirememişlerdir. Alevi-Bektaşî şairlerinden sayılan bazı ozanların Nusayri inancına mensup olduğu da tartışma konusudur. Türbesi Üçgüllük (el-Ekber) beldesinde bulunan Muhammed el-Garîb, Nusayriler tarafından çeşitli vesilelerle ziyaret edilen ve saygı duyulan erenlerdendir. Yaşadığı dönem ve hayatı hakkında kesin bilgilerin bulunmadığı bu büyük zatın “garip gelip, garip giden” ululardan olduğu sözlü olarak dile getirilmektedir. Mezarı daima ziyarete açık olan Muhammed el Garîb’in yazılı bir eserinin olduğu bilinmemekteydi. Fakat bir antika dükkânında bulunan ve ona ait olduğu tespit edilen Kitâb-ı Hakâyık adlı bir risale ile el-Garîb’in türbesine yapılan ziyaretler ile Garîb’in şiiirleri bu inanca mensup olanlar ve halk bilimi edebiyatı açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nusayrilik, Üçgüllük, Muhammed el-Garîb, Kitâb-ı Hakâyık.

* Yrd.Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, <sadettinegrî@hotmail.com>

ABSTRACT

The Spiritual Guide Of Nusayria Belief Muhammad Al-Gharib and Kitab-i Hakayik

Nusayriya is evaluated as an esoteric belief system. Different branches of the religion of Islam is said to be Nusayris, both in terms of historical development as well as the beliefs and interpreted in different ways. Belief, visits, conviction, and ceremonies, folk culture and literature is one of the major riches. Dealt with within the framework of Alevi - Bektashi belief and culture Nusayris, also shows different characteristics in many ways. Generally, Antakya, Iskenderun, Istanbul, Mersin, who lived around the Anatolian Nusayris, along with samples and members isn't much, have not generated a literature in this region drawn attention to the different understandings of heavenly religions. Alevi-Bektashi poets counted as belonging to some bards Nusayriya faith is a matter of debate. Muhammad al-Gharib, had in the town his tomb Üçgüllük (al-Akbar), one of saints visited on several occasions and respected by Nusayris. The absence of accurate information about the current period and the life of this great self, "strange to come to a strange" that saints are expressed verbally. Tomb of Muhammad al-Ghreib, which is always open to the public as a work of writing was unknown. However, in an antique shop, he determined to belong to a treatise called The Kitab-i-Hakayik and the visits to the tomb of al-Ghreib and folklore is important for those who belong to this faith.

Key Words: Nusayriya, Üçgüllük, Muhammad al-Gharib, Kitab-i-Hakayik.

Giriş

Bu makalede Anadolu'da Nusayri inancına mensup olanların değer verip yücelttiği, adına türbe yaptığı Muhammed el-Garîb; kişiliği ve geride bıraktığı *Kitâb-ı Hakâyik* adlı eseri ile ele alınmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki; kimi araştırmacılar tarafından Alevi-Bektaşî edebiyatı içerisinde mütalaa edilmeye çalışılan Nusayriliğin bir edebiyatından bahsetmek oldukça güçtür. Viranî, Şahî gibi birkaç şairin Nusayrîlik vurgusu farklı bir yaklaşımdır. Nusayri inancının da Bektaşî inanç ve geleneği içerisinde ele alınması pek çok bakımdan mümkün görülmemektedir. Bu incelemede ne Nusayri inancı ve ne de tek başına edebiyatından bahsedilecektir. Muhammed el-Garîb'in mezarının bulunduğu yerde çok önem verilen, sıkça ziyaret edilen bir türbesi ile ona atfedilen kerametleri değerlendirilecektir. Ayrıca Nusayrilerce de bilinmeyen ve tek nüshası tarafımızda bulunan "*Kitâb-ı Hakâyik/ Gerçeklerin Kitabı*" adlı manzum risalesi irdelenecektir.

Ziyaret ve türbeler, farklı inançlarda önemli bir yer tutmakla birlikte o mekânlar çerçevesinde pek çok inanış ve törenlerin de oluşmasına sebep olmuştur. İçinde evliyaların ya da büyük pirlerin mezarlarının bulunduğu

geleneksel mimari yapılar olup, ziyarete açık kutsal yerler olarak kabul edilir. İslam'ın bir kolu olarak kabul edilen Nusayrilerde ise; ömrünü ibadetle, gösterişten uzak, dinen yasak şeylerden kaçınarak ve kimseye kötülük yapmadan geçirmiş kişi ve dini önderlerin mezarını bazı alamet ve mesaj neticesinde türbe hâline getirme inancı vardır. Ayrıca bir evliyanın bir süre ikamet ettiği veya sadece uğradığı yerlere adına türbe yapıp, içine boş bir sanduka yerleştirilerek ziyarete dönüştürüldüğü görülmektedir ki buna “makam” da denilmektedir. İskenderun Arsuz Yolu üzerindeki Üçgüllük Beldesi'nde bulunan Şeyh Muhammed el-Garîb türbesi, yöredeki insanlar tarafından her vesile ile ziyaret edilen mekânlardandır. Halen dini ve sosyal pek çok faaliyet çerçevesinde bu türbeyi ziyaret, geleneğin önemli etkinliklerindedir.

Nusayrilik, Türbe Ziyaretleri ve El-Garîb Türbesi

Suriye ve Türkiye'nin Hatay, Adana, Mersin civarında yaşayan Nusayriler, inanç ve gelenek bakımından on asrı geçen tarihleri boyunca farklılık gösteren yaşamları ve geleneksel özellikleri ile dikkat çekmektedirler. “Bâtınî karakteri dolayısıyla ismi, tarihi ve inanç yapısı hakkında önemli bilgi eksiklikleri bulunan ve çelişkili görüşlere konu olan Nusayrilik, mensuplarınca yayımlanan eserler ve akademik araştırmalar sayesinde bir dereceye kadar aydınlatılabilmektedir. Fırkanın Hz. Ali'nin hizmetçisi Nusayr'a yahut fırka mensuplarının yoğun olarak bulunduğu Lazkiye bölgesindeki Nusayriye dağlarına nispetle bu ismi aldığı iddiası isabetli görünmemektedir. Zira Hz. Ali'nin bu adla anılan bir hizmetçisi olmadığı gibi söz konusu dağların eski dönemlerde bu şekilde isimlendirildiğine dair bilgi bulunmamaktadır (Üzüm 2007:270).” Büyük bir ihtimalle Nusayrilik adını kurucusu Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî (ö.270/883)'den almıştır. Bölgede mevcut olan eski inanç ve anlayışlardan da etkilendiği sanılan Nusayrilik, “ulûhiyyet, melek inancı, peygamber, tenâsuh ve ahiret, ibadet” gibi konularda İslâm anlayışından farklılıklar göstermektedir. “Nusayriyye'nin kısmen İslâm'dan kaynaklanmakla birlikte tamamıyla batınî tevellere dayalı olan inanç esaslarının temelinde kutsal kitapları sayılan *el-Mecmu*'un muhtelif surelerinde belirtildiği üzere Ali'nin ilahlaştırılması bulunmaktadır (Öz 1999:186-187).” Nusayriler genellikle kendilerini “Aliyyu'llâhî” perdesi altında gizlemiş ve isimler Allah, Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin şekilleriyle tecelli etmiştir. Düşüncelerinde temelde bazı farklılıklar nedeniyle dört şubeye ayrılmışlardır: Kamerîler, Haydarîler, Mütevâlîler, Gıyâbîler (Baha Said 2000:172).

Alevi ve Bektaşî anlayışa daha yakın olduklarını söyleyen Nusayriler, klasik dönemde ve yakın tarihlerde bir çok eser vermişlerdir.

Batılı araştırmacılar da farklı dillerde yayınlar yapmışlar ve yöreyi bütün yönleriyle incelemişlerdir. Gerek konu ile ilgili görüşlerine müracaat edilen kişiler ve gerekse Nusayri-Alevi olduklarını belirten bu inancın mensupları, pirlerin kabrini ve Muhammed el-Garīb'in türbesini ziyaret konusunda yaptıkları değerlendirmelerinde şu tespitlerde bulunmuşlardır: "Nusayriler, ziyaretlerin çoğunlukla Suriye-Antakya yöresinde bulunmasını, bu bölgenin kitabi dinlerin tümüne ev sahipliği yapmasına ve dini önderlerin buraya gelmiş olmasına yorarlar. Ziyaret edilen din önderlerinin hepsi Nusayri değildir. Nusayri olması gibi bir zorunluluk da yoktur. Nusayrilere göre, bu üstün yaratılışlı evliyalar, Allah'ın varlığı çerçevesinde dini yaymaya çalışan ve kutsallaşan pirlerdir, dinleri de Allah'ın dinidir. Bu nedenle mezhebe indirgenip dışlanamazlar. Nusayrilere ziyaret yerlerinin en belirgin özelliği, beyaz renkte oluşlarıdır. Çoğunlukla ziyaret olarak kabul edilen yerlerin pencereleri yeşile boyanır. Ziyaretler genelde kubbeli olarak inşa edilir. Ancak kubbesiz inşa edilmiş ya da hiç inşa edilmemiş ziyaretler de vardır. Aynı zamanda yapı biçimleri genelde birbirine benzer. Ziyaretlerin yapıldığı yerlerin ağaçlık ya da tepebaşında olmaları konusunda bir gereklilik söz konusu değildir. Nusayrilere ait ziyaretlerden bir kısmı deniz kenarında, bir kısmı tepe üzerine kurulmuştur. Bir kısmı köylerde, bir kısmı şehir içinde ve ağaçlarla çevriliyken, bir kısmı ise boş araziler üzerine kurulmuştur. Ziyaretlerin yapılacağı yerler konusunda halkça belirlenmiş ya da dinin getirdiği kesin bir hüküm olmamakla beraber, dini öğretici kabul edilen bazı kıstaslar vardır.

Ziyaretler daha çok ölmüş bir din büyüğünün mezarına –Hıdır/Hızır hariç- ve kutsal olduğuna inanılan yerlere yapılmaktadır. Toplum tarafından oturdukları yerin ziyaret olduğunu gösteren ya da inanılan alametler, rüyalar vardır. Ev içinde sürekli ekonomik ya da sağlıkla ilgili sorunlar yaşanması, aile içi huzursuzluk ve kavgaların olması bunun belirtisi olarak kabul edilir. Son dönemde evlerde ziyaret olduğuna inanılması ve bunların türbe şeklinde inşa edilmesi, Nusayrilerle din adamlarında farklı görüşlere yol açmıştır. Kimisi, esas ziyaret yerleri daha nceki Nusayri kaynaklarında belirtildiği için "bu yerler ziyaret değildir ya da ziyaret olabilecek alametleri teşkil etmemekte" diye muhalefet etmekte; kimisi de bu yerlerin ziyaret olduğuna inanmaktadır. Son zamanlarda ziyaret yapımının artmasını açıklama hususunda din adamları da zorlanmakta ve bazıları bunu tasvip etmemektedir. Türbeleri her yıl binlerce kişi ziyaret eder. Ziyaretçilerin çoğunu yerli halk oluştururken, Alevi olmayanların ve başka illerden insanların da ziyaretlere geldikleri gözlenmektedir. Ziyarete gelenlerin geliş sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz (Nusayri-Alevi Forum 2012)."

- Hem tarihi eser hem de dini ziyaret için gelenler,
- Dualar, evliyanın yüzü suyu hürmetine kabul edilir ümidiyle gelenler,

- Hastalıklar için medet umanlar,
- Rüyalarında ziyarete gittiklerini gören ve bunu gerçekleştirmeyi bir zorunluluk olarak hissedenler,
- Her Cuma ziyarete gitmeyi alışkanlık edinenler,
- Bayram vesilesiyle gidenler,
- Askerdeki oğlunun sağlıklı dönmesi için duaya gidenler,
- Psikolojik sorunu olanların tedavi amaçlı ziyarete götürülmeleri,
- Ana babaların çocuklarının iş güç sahibi olması için dilekte bulunmak amacıyla gitmeleri,
- Yoksulluktan kurtulmak için gidenler,
- Hastalıktan kurtulmak, iyileşmek için adağı kurban etmek için gelenler.

Ziyarete adaklarını kurban etmek için gelenler adaklarını adar, namaz kılar, Kur'an okur, dua eder, dilekte bulunurlar. Adağı olanların ziyarete adağı kendilerinin getirmesi adettendir. Adak olarak genelde dana ve koç kurban edilmektedir. Kurban etleri orada bulunanlara ya da fakirlere dağıtılır. Kurbanın derisi ziyaretin ihtiyaçlarının giderilmesi için zekât olarak verilir. Nusayrilerde ziyaretlerde adak adama işi yaygın olan bir gelenektir. Adak adayan kişinin maddi durumu el verdiği anda, adağı yerine getirmesi dini bir zorunluluk olarak kabul edilir. Adağı yapmadığı zaman başına bir felaket geleceği korkusuyla yaşar ve mümkün olduğunca verilmiş adak sözü yerine getirilmeye çalışılır. Adağı olanların karşılaştığı kaza ve felaketlerden sonra ilk işleri adaklarını yerine getirmektir.

Nusayriler, ziyaret yerlerinin kutsallığı konusunda ortak bir inancı paylaşırlar. Bu ziyaretlerin kutsiyeti orada yatmakta olan kişinin (evliya, pîr) yaşamı boyunca iyilik yapmasından, o kişinin inanmışlığından ve Tanrının yanındaki yerinin diğer insanlardan farklı olmasından kaynaklanır. Onun için Arap Alevileri (Nusayriler) fırsat buldukça kutsallık atfettikleri bu mekânları ziyaret ederler. Bu mekânların temizliğine çok önem verilir. Halkın çoğunluğunun ziyaretlere inanmasına karşılık, az da olsa inanmayanlara da özellikle yeni ziyarete gelen herkes abdest alıp, namaz kılar, dua eder, oradaki evliyanın ve tüm ölenlerin ruhuna Fatiha okur. Ziyaretlerden alınan yeşil –On iki İmam'ın rengi olarak kabul edilen- çaput, çocukların kol ya da boyunlarına bağlanır. Ziyaret mekânına gelen ziyaretçiler, buralara açık saçık gelmesi ya da örtünmeden ziyarete girilmesini, eğlence ve gürültü yapılmasını büyük bir saygısızlık olarak addederler. Ziyaret yerleri; yörede huzur ve birliğin sembolü, dini ve manevi vecibelerin yerine getirildiği geleneksel ve kültürel birçok ögenin korunduğu bir mekân olarak görülür.

Nusayri Edebiyatı ve Muhammed el-Garîb

Özmen'e göre Alevi ve Bektaşî edebiyatı ile ilgili eserlerde müstakil bir Nusayri edebiyatından bahsedildiğini söylemek zordur. Abdülbakî Gölpinarlı'nın eserlerinde ve Turgut Koca'nın *Bektaşî-Alevi Şairleri ve Nefesleri* adlı çalışması ile İsmail Özmen'in *Alevi ve Bektaşî Şiir Antolojisi* adını taşıyan 5 ciltlik kitabında Nusayri edebiyatı başlığı veya Nusayri şairler değerlendirmesi mevcut değildir (Özmen 1998). Mehmet Temizkan bu konuda yaptığı incelemede şu bilgiyi aktarır: "Başka bir antoloji de Sadettin Nüzhet tarafından hazırlanmış olan *Bektaşî Şairleri* isimli eseridir. Alevi-Bektaşî edebiyatıyla ilgili en eski çalışmalardan biri olan bu çalışmada "Şâhî" mahlaslı bir şairin Nusayrileri yücelten şu dörtlüğü kayıtlıdır (Temizkan 2010:245):

Tarik-i Nusayrî acaip hüner

Destine ne olsa olur misk, amber

Mangallar dolusu ateş olsa yer

Toprak tutar barıt yapar demişler (Ergün 1930:350)

Şâhî'nin bu ifadesinin de bir yakınlıktan ziyade, pek çok tasavvuf büyüğü için söylenmiş olan saygı ifadesi yaklaşım olarak değerlendirmek daha doğrudur. Alevi ve Bektaşî edebiyatının "yedi ulusundan [Hacı Bektaş-ı Velî, Pir Sultan Abdal, Teslim Abdal, Viranî, Nesimî, Hatayî (Şah İsmail), Sıtkı Baba, Kul Himmet]" birisi olan Viranî'nin bir şiiri dışında Nusayrilik ile ilgili bir metin bulunmadığını belirten Mehmet Temizkan'a göre Bektaşî şairleri Nusayrilîğe mesafeli durmuşlardır (Temizkan 2010:246).

Viranî, 16-17. yüzyıllarda yaşamış olan ve "seyyid" olduğu rivayet edilen Demir Baba'ya intisap eden ünlü bir ozandır. İyi bir eğitime sahip olan şair, bir süre Hz. Ali Türbe'sinde türbedarlık yapmıştır. Hz. Ali'ye olan sevgisi ve inancı dolayısıyla Nusayri olduğu izlenimini veren şiiri vardır. Hz. Ali'ye uluhiyet izafe eden bir şiiri vardır (Temizkan 2010:247, Vaktidolu 1998:246):

"Ali'dir Hâlık u Hallâk"

Tecellî eyledim (ayn) u (lâm) u (yâ)-yı eşyâda [على-Ali]

Ali hâlık benem mahlûk çıkıp zann ü gümânımdan

Tarikatın ikinci piri Balım Sultan'dan el alan Viranî, Demir Baba'dan da "babalık icazeti" almak istemiş, fakat onun tarafından Kur'an'a uymaması ve veliyullahı inkârı konusunda uyarılmıştır (Koca, 1990:192). Viranî'nin Demir Baba'dan bu nasihatı almasına sebep olan şiirinden bir kıtası ise şudur:

Virani'yem bu yolda can nisârem

Ali'ye aşk ile, akl ile yârem

*Nusayri'yem ki bir kula uyarem
Nusayri'yem, Nusayri'yem, Nusayri
Ne ölmüşem, ne hod sağım, ne sayri*

Bir Nusayri evliyası kabul edilen Şeyh Muhammed el-Garîb'in hayatı hakkında edebiyat tarihlerinde ve şiir antolojilerinde bir bilgiye ulaşılamadı. Onun şeyhlik makamına ermiş bir Nusayri büyüğü olduğu, sözlü anlatımlarda mevcuttur. XIX. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Muhammed el-Garîb (ö.1881)'in inanç ve edebî kimliği hakkındaki bilgileri onun bilinen ve tek nüshası kütühanemizde bulunan *Kitâb-ı Hakâyık* adlı eserinden yola çıkarak yorumlamak mümkündür. Üçgüllük ve civarında yaşayan Nusayrilere göre; Şeyh Muhammed el-Garîb, Madenli ve Üçgüllük köylerine bazı şeyhleri ziyaret etmek için gelmiştir. Nereden geldiği, nasıl bir eğitim aldığı, tasavvuf veya Nusayrilik ile olan bağlantısı bilinmemektedir. İnanışa göre Antakya'ya uğramış olan "Garîb" bir Nusayri pîridir. O yüzden de kendisine "Garip" denilmiştir. Fakat *Kitâb-ı Hakâyık*'ta bu adlandırmanın rivayet veya ona nispeten söylenmiş mahlas olmadığı, "Garîb" mahlasını kendisinin tercih ettiği görülmektedir.

Yine anlatılara göre; Şeyh Muhammed el-Garîb, Madenli'de birinin ziyaretinden akşam geç saatte el-Ekber (Üçgüllük) köyünde başka birini ziyaret için dönmek ister. Madenli'deki dostu ona saatin geç olduğunu, bu saatte dönmesinin o bölgedeki alevi olmayanların varlığından dolayı tehlikeler bulunduğunu, gece kendisinde kalmasını ısrar eder. Şeyh Garîb bu tavsiye ve ısrara kulak asmaz. Başka bir dostunu ziyaret etmek için yola çıkar. O gece yolda Nusayri-Alevi olmayanlar tarafından öldürülür. Öldürüldüğü esnada da ziyaret ettiği kişinin rüyasına arka arkaya girer. Öldürüldüğünü ve bedeninin tam olarak yerini söyler. Ayrıca kendisini oradan alıp gömmelerini ister. Rüyayı gören kişi söylenen yere gidip, Şeyh Muhammed Garîb'in öldürülmüş olduğunu görür, öldürüldüğü yerde gömülür ve üzerine bir türbe yapılır. Yine sözlü rivayetlere göre bu olaydan sonra kendine inanan ve gönül vermiş olanların dışındaki topluluklardan hiç biri o bölgede rahat edemezler ve hepsi o bölgeden ayrılmak zorunda kalırlar.

Kitâb-ı Hakâyık ve Nasihatlar

"Muhammed bin Muhammed Garîb Antâkiyyeli" tarafından hicri Şaban 1318 (m.1900) tarihinde yazıldığı "ketebe" kaydında belirtilen bu eser; talik yazıyla 13 satır olarak yazılmış 12 sayfalık bir risaledir. Bu eser, Muhammed Garîb'e ait olduğu bilinen tek kitaptır. 71 dörtlükten ibaret olan kitap, aruzun (Mefâîlün Mefâîlün) kalıbıyla yazılmıştır. Eserin müellif hattıyla yazılıp yazılmadığı kesin değildir. Çünkü şaire ait kendi el yazısıyla yazılmış olan başka bir eser olmadığından dolayı karşılaştırıp sonuca varma

imkânı yoktur. Garîb'in yapmayacağını tahmin ettiğimiz imla, üslup ve vezin hatalarının bir müstensihe ait olma ihtimali daha yüksektir. Bu makalede şiire ait kimi hatalar düzeltilmiş, kimileri ise mevcut haliyle alınmıştır. Eklerin ve kelimelerin imlası konusunda tutarsızlıklar vardır. Kitabın tamamına bakıldığında Muhammed el-Garîb'in inançlı, tasavvufu bilen ve insanlara nasihat etmeyi seven, ibadet konusunda hassas bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir.

Şeyh Garîb'in türbesinde bulunan kitabe h.1299 (m.1881-1882) tarihini taşımaktadır. Arapça kitabede şu ibareler kayıtlıdır:

“Darîhun hallehû eş-Şeyhu'l-Garîbü fedâi'llâhi fîhi lâ-yahîbü kerâmetühû lehû nesebün refî'un ve ismü Muhammedin hasebün hasîbün ceza'llâhü ellezîne 'adevâ aleyhi ve ahzâhüm fe-messehüm legûbün ve şettetehüm ve eb'adehüm ve ednâ garîbe'd-dâri. Fehüve bihâ karîbün fî-mülki'l-velâyeti yeşî'u nûran. Fe-erraha nûru mülkin lâ-yagîbü: Sene: 1299”

(Bu türbeyi Allah'ın duacısı Şeyh Garîb yaptırdı. O keramet sahibi, yüksek bir nesebe (soya) mensup, saygı değer birisi olan Muhammed diye isimlendirilen kişidir. Allah ona düşmanlık edenleri cezalandırsın, onları utandırsın, onları bitkin kılsın. Ve onları dağıtsın, diyarlarından uzaklaştırsın. Kendisi memleketinden uzak bir Garîb'dir fakat velayete yakındır. Orada nur saçmaktadır. Şu cümle ile vefatına tarih düşürüldü: “Kaybolmayan mülkün nuru”- Sene 1299/1881-1882).

Kitâb-ı Hakâyık'tan yola çıkarak el-Garîb'in vurgulamak istediği nasihatlerden bazılarını ve ele aldığı konuları değerlendirmek gerekirse:

a. Hamdele, Salvele ve Yaratılış

Eser, kültürümüzün yaygın gelenegine uygun olarak Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e salât ü selâm ile başlar. Allah'a şükür etmenin her zaman gerekli olduğunu belirtip, tüm yaratıkların ve insanoğlunun onun tarafından yaratıldığını söyler. Kur'an ayetlerinin Resul vasıtasıyla bildirildiği vurgulanır:

*Hak'a şükr idelim her bâr
Yaratdı sûret-i insân
Kim oldur fâil-i muhtâr
Ânın emrindedir ekvân*

...

*Nazar kıl söz usûlüne
Bu işlerden husûlüne*

*Salavât vir Resûlüne
Getürdi âyet-i Kur'ân*

Daha sonra sözlerinin Kur'an tercümesi gibi olduğunu ifade eden Garîb, insanların kendisine kulak vermesini tavsiye edip, nasihate başlar. İnsanoğlu ilahi aşk içerisinde yanmaktadır ve buna rağmen arzu ve hevesine uyanlar yanığı içerisinde. Sakın ola ki dünyanın nimetlerine aldanılmaya, nefse tabi olunmaya ve günahlardan uzak durula. Canların canı olan Hz. Muhammed'in izinin takip edilmesi, her işte onun emrinin esas alınması gerekir. Yürekteki aşk da gizlenmelidir:

*Hevâda gezmegil her dem
Kulağın tut bana bir dem
Sana bir beyân idem
Nedir gör âyât-ı Kur'ân*

...

*Resûlin izini izle
Yürekde ışkî gizle
Her işde emrini gözle
Kim oldur cânına cânân*

b. Dünya Yalandır, Onun Vefası Yoktur

Yalan dünyanın türlü nimetleri içerisinde gözleri dönen insanlar, nihayetinde üryan halde ölecektir. Zaten bu dünyanın sefası yok, cefası çok, ahbine de vefası yoktur. Âşıkların cihandan lezzet alması, ona rağbet etmesi doğru değildir. Zira bu dünya kâfire cennet, inananlara da zındandır. Kişi zevkle mihnette yaşarken, gaflet içerisinde yatmakta ve gelip geçen ömrü kervanının bir yolcusu olduğunu bilmemektedir. Arzu ve heveslerine uyan, ömrünü zayı eyleyen kişiler himmetle yükünü tutmalıdır. Sakın harama ayak basma, kimseye dil uzatma, herkesin ayıbını gözetme, noksanlıkları sadece kendinde bul ve gör:

*Harama hiç el uzatma
Kime gerek dil uzatma
İlin aybını gözetme
Kamu kendiinde bil noksân*

...

*Cihânda[n] almagıl lezzet
Sakın kim eyleme rağbet
Bu dünyâ kâfire cennet
Olupdur mü'mine zindân*

c. Allah'ı Zikir ve Şefaat

Şeyh Muhammed, Allah'ı “hâ ile kâf/Hak” ismi ile daima zikretmeyi, esmâü'l-hüsna'yı tekrar etmeyi, gece gündüz Kur'an okumayı öğütlerken, kişiye şefaatçi olanın bu olduğunu bildirir. Nasihatlerini tutan kimseler için tüm gizemlerin çözüleceğini, insanın yüceleğini ve gizli olan pek çok şeyin onlara açık hale getirileceğini müjdelir.

Gehi zikr it hâ 'yla kâ'fi (حق -Hak)

Sakın kim olmagıl lafi

Ola tâ kim sana şâfi

Gice gündüz oku Kur'ân

d. Sûfi ve Aşkın Hâlleri

Şair, tasavvufun genel anlayışına uygun bir şekilde aşk yoluna girip, riyazet ehli ve salık olmanın yollarını da işaret etmektedir. Eğer sûfi olmayı dilersen, öncelikle kalbini saflaştırıp, nefsini tezkiye eyle. Allah korkusu ve onun aşkıyla boynunu uzatıp, mâsivadan vaz geçmen gerekir. Aşk yolunda baş verip, gözyaşı dökmen olgunlaşmanı sağlar. O yolda nefsinе başkaldıran, her türlü bela ve musibete sabır eden, her zaman şükür ve tevekkül ile imana ulaşanlar mutlu kimselerdir. Sevildiğinde fazla sevinme, hakaret ederlerse üzülme, söverlerse dua et, sana sövenlere sakın düşman olma. Bu halkın haline bakma, dedikodulara kulak asma, bu dünyada asla bir gönül yakma, elinden geliyorsa herkesi mutlu et.

Olayım dir isen sûfi

Kıl imdi kalbini şâfi

Hudâdan eyleyüp havfi

Hak emriyle uzat gerdân

...

Eğer âşık isen bugün

Anın yolunda vir başı

Gözünden dök yire yaşı

Akup gider olur revân

e. İnsan Tipleri

Şair eserinde bu âlem halkını tiplerine ve yapısına göre tasnif edip değerlendirmelerde bulunurken dini, ahlaki, tasavvufi ve didaktik öğütlerini sıralar. İnsanların kimisi akıllı, kimisi deli; kimi güler, kimi yaşlı; kiminin kalbi paslı, kimileri ise irfanla doludur. Kimileri erdemli, kimileri cahil; kimi

zalim, kimi adil; bazıları kâmil, kimileri ise noksandır. İnsanların bir kısmı sufi, kimisi âşık; nicesi yalancı, niceleri de sadakat içerisinde olup, Hakk'a layık işler yapar. İnsanları inciten kişiler bu dünyanın fani olduğunun farkında bile değildi. Gerçek manada insan kisvesinde olanların yanında hayvan gibi olanlar halka iftira atarlar. Başkasının ayıplarını örten, Allah'a gönül vermiş ve canını bu yolda kurban etmiş olan insanlar olabileceği gibi hayatını şikâyet ve dalalet içerisinde tamamlayan gafiller de vardır:

Kimi sûfî kimi âşık
Kimi kâzib kimi sâdık
Kimi işler Hakk'a lâyük
Kiminin işleridir tugyân

...

Kimi il aybını gözler
Kimi dâim abes söyler
Kimi setr eyleyüp gizler
Kimi halka ider bühtân

Halkın türlü hallerini, söz ve davranışlarını iyi bildiğini söyleyen şair, nasihatlerini dinleyenlerin kurtuluşa ereceklerini bu cihanda iyi şeyler yapabileceklerini hatırlatır.

f. Dervişe Sesleniş

Bir taraftan ahlaki ve dini mesajlarını Yunus Emre tarzıyla dile getiren Garîb, yer yer Ahmet Yesevi (1093-1166)'nin kabir azabı, ölüm ve kıyamet hallerini tasviri gibi söyleyişler içerisinde bulur kendini (Necdet 1997:108):

Ömrüm âhir bolganda ne kıygaymen Hudâyâ
Cân alguvçî kelkende ne kılğaymen Hudâyâ

...

Kul Hâce Ahmed sen bende nefis elkide şermende
Maşer küni bolganda ne kılğayman Hudâyâ

Ne makam ve mevki sahipleri yok olup gittiler, zaten her nefis ölümü tadıcı değil mi? Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Hak yoluna girmeyi dileyen dervişler, yaptıkları kötü şeylerden pişman olup, nefisini kınamalıdır. Çünkü yeryüzünde kınanacak, kusurlu ve ayıplanması gereken birisi varsa o da kendisidir.

Gâhî ki nedâmet kıl
Bu nefisine melâmet kıl

*Derûnına selâmet kıl
Hevâda azmasun ekvân*

...

*Kamu tahtânı fevkânı
Bilürsin oldular fânî
İşitmedin mi sen ânı
Küllü men aleyhâ fân¹*

g. Vuslat ve Allah'a Yakarış

Kitâb-ı Hakâyık'ın son kısmında ölümle yüz yüze gelen âşıkların Rabbinin cemaline ulaşacağını müjdeleyen Garîb, mutlak güzellik sevgilinin orada olduğunu hatırlatıp, mutluluk dolu bir tablo çizer. Riyakâr ve ikiyezli olanları ise kesin bir azap, şiddetli bir sıkıntı beklemektedir. Artık orada ne sultanlık, ne zenginlik, ne de kulluk-kölelik vardır; gönülden gamlar silinmiş, sırat köprüsünü geçen âşıklar rahmete ve hizmete gark olmuştur. Vuslat şarabını tadanlara Allah'ın "Cemâl, Hannân, Mennân, Rahîm, Gufrân" sıfatları tecelli edecektir. Hiçbir kulluk ve amel onun yaratıcılığına layık değildir. Fakat Tanrı, affetmeyi sever, bağışlar ve kimseye hışımla yaklaşmaz:

*Gönülde kalmaya gamlar
Sürile ışık ile demler
Uçmağa gire mü'minler
Zehî devlet zehî ihsân*

...

*Rahîm sensin sana lâyıık
Değildür bilürem bayık
Neden fi'lim sana lâyıık
İdesin afv ile Gufrân*

Eserini "Fâilâtün fâliâtün fâilât/ Vir Muhammed Mustafâ'ya salavât" sözleriyle tamamlayan şair, mutlak hakikatleri anlattığını belirttiği kitabını bitirir.

¹ (Yer) üzerinde bulunan her şey yok olacaktır. Rahmân: 55/26.

Sonuç

İslam tarihinde farklı bir inanış olarak değerlendirilen Nusayrilik, Anadolu'da gelenek ve görenekleriyle dikkat çeken bir topluluktur. Kendilerini Nusayri-Alevi olarak adlandıran bu insanlar, Ali-Muhammed-Selman (AMS) üçlemesini inançlarının esaslarından kabul etmektedirler. Her ne kadar kendilerini Alevi kültürü içerisinde göstermek isteseler de en azından edebiyat tarihi incelendiğinde durumun böyle olmadığı; Nusayri büyüklerine ve şairlerine mesafeli durulduğu görülmektedir. Alevi ve Bektaşî şiir antolojilerinde Nusayri olma özelliğini ön plana çıkaran şair ve mutasavvıf sayısı yok denecek kadar azdır.

Türkiye'de Antakya, İskenderun, Adana ve Mersin civarlarında yaşamlarını sürdüren Nusayriilerin türbe ve ziyaret yeri olarak kabul ettikleri büyük önem verdikleri mekânlar; halk bilimi açısından incelenmeye değer makamlardır. Çünkü ziyaretin geleneksel usul ve kuralları vardır. Bu ziyaret yerlerinden birisi ise Üçgüllük'te bulunan el-Garîb türbesidir. Hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler kısıtlı ve sözlü geleneğe dayanmaktadır. Onun bir eserinin olduğu da bilinmemektedir. Kişisel kütüphanemde bulunan h.1318/m.1900 tarihli yazma eser; hem Muhammed el-Garîb'in görüşleri hem de hayatına ışık tutuyor olması bakımından önem kazanmıştır. Bir tür nasihatname özelliği gösteren bu şiir kitabı incelenmiştir. Eser incelendiğinde şiirlerde anlatılan konuların geleneksel dini, tasavvufi ve ahlaki üslubun dışında olmadığı görülmektedir. Özellikle Nusayri inancını ön plana çıkaran ifadeler, isimler ve anlayışlar mevcut değildir. Yöre insanları tarafından değer verilen ve bir Nusayri piri kabul edilen Garîb'in, sözü edilen eserinde bu kimliğine ait ipucunun bulunmaması da gariptir.

KİTÂB-I HAKÂYİK

Muhammed bin Muhammed Garîb Antâkiyye

Mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün

Fâîlâtün fâîlâtün fâîlün

1. Hakk'a şükr idelim her bâr
Yaratdı sûret-i insân
Kim oldur fâîli muhtâr
Ânın emrindedir ekvân
2. Düzen oldur kamu nakşı
Odur ihyâ iden cismi
Gerekdür kim anın ismi
Kamu dilde ola destân
3. Cihâm eyleyen pür-nûr
Kamuyu eyleyen ma'mûr
Hem oldur yağdıran yağmur
Bitüren bağ ile bustân
4. Çün evvelden düzen oldur
Kamu nakşı yazan oldur
Girü sonra bozan oldur
İnan mü'min isen inan
5. Nazar kıl söz usulüne
Bu işlerden husûlüne
Salavât vir Resûlüne
Getürdi âyet-i Kur'ân
6. Budur lâyük olan câna
Gerekdür kim yolına yana
Kamu cinn ü insâna
Yeterdi âyet-i Kur'ân
7. Hevâda gezmegil her dem
Kulağın tut bana bir dem
Sana bir beyân idem
Nedir gör âyât-ı Kur'ân
8. Hakk'a her dem ibâdet kıl
Bu nefsine siyâset kıl
Gice gündüz riyâset kıl
Bulasın sen dahı rıdvân
9. Hazer eyle ilâhîden
Elin çeküp melâhîden
Yanup derd-i günâhîden
Ola bu ciğerin büryân
10. Resûlin izini izle
Yürekde ışkı gizle
Her işde emrini gözle
11. Kim oldur cânına cânân
Sakın dünyaya aldanma
Yalandur sözine inanma
Adûsı dost olur sanma
12. Dişin biler sana her ân
Bunun anla azâbını
Susanmagil şarâbını
İçüp gaflet şarâbını
13. İçinde olmagil sekrân
Eğer âkil isen bugün
Tefekkür kıl bunun sonun
Îmâret gösterir bir gün
14. Velî sonu olur yalan
Geyüp şalı abâsını
Harîr hem kabâsını
Koyup cümle libâsını
15. Gidiser son ucu uryân
Bu hâlet bir aceb hâldür
Sanasın zehrini baldur
Ni'âmı semmi kâtildür
16. Olur sonra içine kan
Bu dünyânın safâsı yok
Hemân cevri cefâsı çok
Hiç ahdine vefâsı yok
17. Kamu kavli olur yalan
Cihânda[n] almagil lezzet
Sakın kim eyleme rağbet
Bu dünyâ kâfire cennet
18. Olupdur mü'mine zindân
Kişi[nin] zevki iştetde
Olur dâ'im bu mihnetde
Ne yatarsın bu gafletde
19. Geçüp ömrün olur kervân
Gel imdi geçmeden serden
Seçigör hayrını şerden
Geç imdi her hevâlardan
20. Uran oldur ahı uran
Hevâyaya oluben tâbi
Gel itme ömrünü zâyı

- O hâle oluben kâni
Yükçe tut himmetin ey cân
21. Ayağın basmagıl zinhâr
Harâma olmasın seyyâr
Olur dünyâda devvâr
Hak emriyle ide devvâr
22. Harama hiç el uzatma
Kime gerek dil uzatma
İlin aybını gözetme
Kamu kendünde bil noxsân
23. Gehi zıkr it hâ'yla kâ'fi
Sakın kim olmagıl lafı
Ola tâ kim sana şâfi
Gice gündüz oku Kur'ân
24. Okuyup anın esmâsın
Talep eyle muammâsın
Bulasın tâ muammâsın
Ola zâhir niçe pinhân
25. Harama tutma kulağın
Onad gözle sol u sağın
Suâlin var azın çoğun
Bilürsen hod anı yalan
26. Olayım dir isen sûfi
Kıl imdi kalbini sâfi
Hudâdan eyleyüp havfi
Hak emriyle uzat gerdân
27. Hudâdan eyleyüp dağlar
Âh idüp ciğerim tağlar
Başından gör sular çağlar
Akup gider bahr ü ummân
28. Eğer âşık isen bugün
Anın yolunda vir başı
Gözünden dök yire yaşı
Akup gider olur revân
29. Yolunda nefse kahr eyle
Belâlâr gelse sabr eyle
Hakk'a her dem şükr eyle
Nasîb itdi sana îmân
30. Sevinme ger severlerse
Yerinme ger yaparlarsa
Duâ eyle sögerlerse
Dögene olmagıl düşmân
31. Nazar kıl bu işin sonun
Sakın dökme gözün yaşın
Tutagör taşıyla başın
Eğer tehler isen nâdân
32. Bu halkın hâline bakma

- Bu kıylin kâline bakma
Cihânda bir gönül yakma
Elinden gelse it şâdân
33. Sakın kimseye bakma hor
Yâdu bulsam yerinde dur
Temâşâ eyleyüp bir gör
Bu âlem halkına ey cân
34. Kimi delü kimi uslu
Kimi güler kimi yaslu
Kiminin kalbidir paslu
Kimi dopdoludur irfân
35. Kimi âkil kimi câhil
Kimi zâlim kimi âdil
Kimesi ilm ile âmil
Kimi kâmil kimi noxsân
36. Kimi sûfi kimi âşık
Kimi kâzib kimi sâdik
Kimi işler Hakk'a lâyık
Kiminin işleridir tугyân
37. Kimisi incidir halkı
Sanasın bu fenâ mülki
Urur nâ-hak yere belki
Ana ismarladı sultân
38. Kiminin sözleri tatlu
Kiminin dilleri yadlu
Kimi ödsüz kimi ödlü
Kimi insân kimi hayvân
39. Kimi il aybını gözler
Kimi dâim abes söyler
Kimi setr eyleyüp gizler
Kimi halka ider bühtân
40. Kimi âhireti sevmiş
Kimi dünyâyâ meyl itmiş
Kimi gönlün Hakk'a virmiş
Yoluna cân ider kurbân
41. Kimi dâim şekâvetde
Gice gündüz dalâletde
Kimi dâr-ı selâmetde
Oliserdir katı ferhân
42. Çün bildin halkın ahvâlin
Kamunun akvâli ef'âlin
Sorarlar her bir yerin hâlin
Eğer zâhir niçe pünhân
43. Gel imdi sen de ey derviş
Cihânda kıl bir eyi şey
Tarîk-i Hakk'a kaynamış
Anın aşkı odına yan

44. Gâhî ki nedâmet kıl
Bu nefsine melâmet kıl
Derûnına selâmet kıl
Hevâda azmasun ekvân
45. Ele girmiş iken fırsat
Dün ü gün eylegil gayret
Olursun sen dahi elbet
Geçer ömrün döner devrân
46. Kanı bunda gelen cânlar
Kamusı virdiler cânlar
Şu nâzik beslenen tenler
Turâb oldı kamu yeksân
47. Kamu tahtânı fevkânı
Bilürsin oldılar fânî
İşitmedin mi sen ânî
“Küllü men aleyhâ fân”
48. Cihâna kim geliserdir
Kamusı hep olısardır
Kara yire giriserdir
Ana toprak döşek yorgan
49. Cihânı var mıdur tutmuş
Gelenler hep yine gitmiş
Bu gün nevbet sana yetmiş
Hazırlan göçmeğe ey cân
50. Ki bir gün sana va’de
Yetüben olasın sen de
Koyup hep gidesin bunda
Ne kim var mâl mülki evtân
51. Çün Azrâ’îl suna cânâ
Tutuşup yürek yana
Hemân kasd iden îmâna
Ol demde gelüben şeytân
52. Ecel iriceğiz ol demde
Bu cânını viriceğiz bunda
Kara yere giriceğiz [anda]
Ola mı yoldâşın îmân
53. Eğer îmân ile rihlet
İdersin bulasın cennet
Îmânsız gidicek elbet
Olısardur yerin nîrân
54. Gele münkir nekîr sana
Göricek kalasın tana
Viremezsen cevâb ana
Muazzeb ideler her an
55. Suâline cevâb sende
Cevâbın virir isen bunda
Senin kabrin içi anda
56. Olısardur ravza-i bostân
Viremezsen cevâbını
Muazzeb ideler seni
Çeküp kabrin azâbını
Kalasın haşra dek giryân
57. Çün İsrâfil ura sûrı
Kabirden koyasın giri
Ne şekil durasın öri
Ol demde cismine giricek cân
58. Olanlar cümle dirile
Hisâb yerine virile
Ne kim itdin ise sorıla
Eğer hayr eğer ihsân
59. Nicesine azâb ola
Nicesine ikâb ola
Katı ince hisâb ola
Ciğerin olısar büryân
60. Kişi nitdise bulısardur
Başına hep geliserdür
Terazûye veriserdür
Ameller tartmağa mîzân
61. Cemî rûhlar uçup gele
Kimi sağa kimi sola
Mü’minler şâd olup güle
Nicesi ideler efgân
62. Niceler görmeye zahmet
Buludı gark ide rahmet
Hûrîler eyleye hizmet
Gelür vildân ile gilmân
63. Sırâtı geçe mü’minler
Bula ihsânı muhsinler
Düşüp tamuya mücrimler
Olısardur katı hüsrân
64. Cihâna gireler müştâk
Bula ma’sûkını uşşâk
Cehennemde kalur fessâk
Dün ü gün ideler efgân
65. Yanup nâr-ı cehennemde
Dün ü gün olalar gamda
Meded kim eyleye anda
Çü cismi itdi ulu sultân
66. Bunların cânını bu dil
Değil şerh eylemek kâbil
Bunların zahmeti zâil
Hiç anda olmayalar bir an
67. İlâhî bize hışm itme
Bizi Âsîlere katma

68. Cehennem nârına yakma
Eyâ Hannân eyâ Mennân
Gönülde kalmaya gamlar
Sürile ışık ile demler
Uçmağa gire mü'minler
Zehî devlet zehî ihsân
69. Cemâl'e olalar çün düş
Ola hallerine hem hüş
İdüp vuslat şarâbın nüş
Safâdan olalar sekrân
70. İlâhî izzetin hakkı
Nasîb it bize bu zevki
Cemâlîne olup şevki

71. Olavüz medhiyle hayrân
Rahîm sensin sana lâyıık
Değildür bilürem bayık
Neden fi'lim sana lâyıık
İdesin afv ile Gufrân

Fâilâtün fâliâtün fâilât
Vir Muhammed Mustafâ'ya salavât

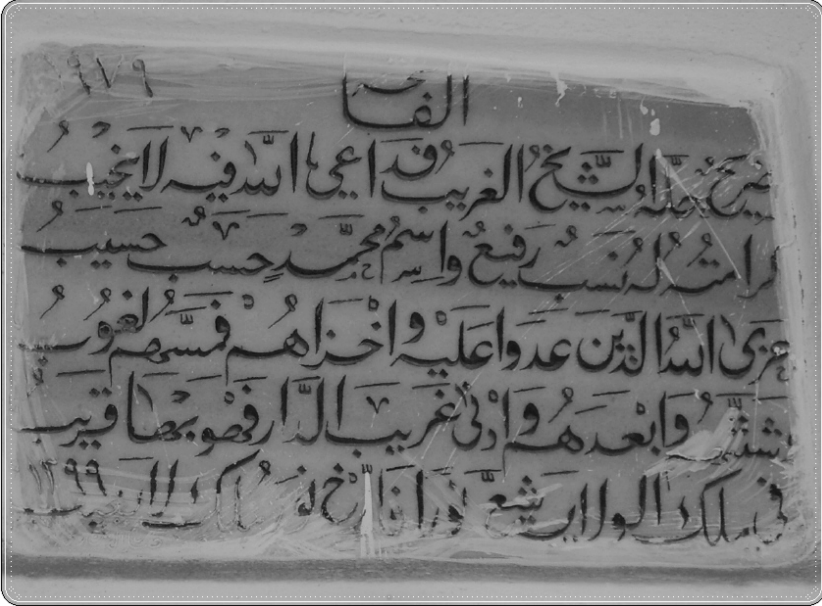
Ketebehû el-kitâbü Muhammed bin
Muhammed Garîb Antâkiyeli fî-
Şa'bân 1318-temmet.

Kaynaklar

- Baha Said Bey. *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, (hazırlayan, İsmail Görkem). Ankara: 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergün, Sadettin Nüzhet. *Bektaşî Şairleri*. İstanbul: 1930, Maarif Vekâleti Yayınları.
- Koca, Turgut. *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul: 1990, Maarif Kitaphanesi Yayınları.
- Muhammed el-Garîb. *Kitâb-ı Hakâyık (Yazma Eser)*. Sadettin Eğri Özel Kitaplığı.
- Necdet, Ahmet. *Tekke Şiiri*. İstanbul:1997, İnkılâp Kitabevi.
- Nusayri-Alevi Forum2012:
<<http://www.nusayrialevi.com/index.php?s=db62303e24ed6eca62fea526d544f3a&showtopic=303>> (12.06.2012).
- Öz, Mustafa. "Nusayriyye". *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler Bektaşîler Nusayrîler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999, s.181-194.
- Özmen, İsmail. *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. V cilt, Ankara: 1998, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Temizkan, Mehmet. "Alevî-Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Ankara: 2010, s.243-253.
- Üzüm, İlyas. "Nusayrîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 2007, c.33, s.270-274.
- Vaktidolu, Atalay. *Vîrânî Divanı ve Risalesi*, İstanbul: 1998, Can Yayınları.

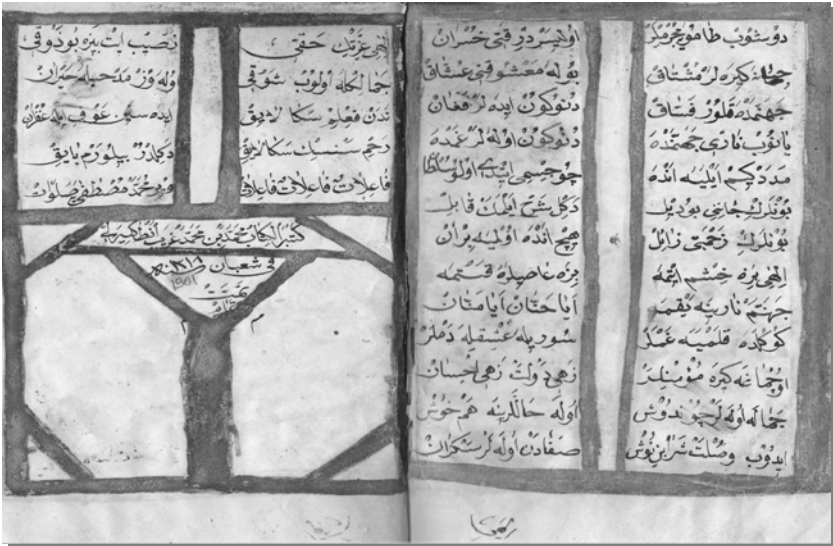
1- Üçgüllük Şeyh Muhammed el-Garîb Türbesi
(Resimler 1-2 <<http://www.nusayrialevi.com>>dan alınmıştır)

2- Şeyh Muhammed el-Garîb Türbesinin Kitabesi

3- Şeyh Muhammed el-Garîb, *Kitâb-ı Hakâyik* 1-2.

4- Şeyh Muhammed el-Garîb, *Kitâb-ı Hakâyik* 11-12.

